

Л. А. Павленко
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г. Шевченка

ВНЕСОК КАБІНЕТУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У ВИВЧЕННЯ БІЛОРУСЬКОЇ ЛЮДНОСТІ УКРАЇНИ У 20-Х РР. ХХ СТ.

У статті розглядається внесок Кабінету національних меншин Етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук у вивчення білоруської людності України у 20-х рр. ХХ ст. Увага акцентується на науковому доробку, дослідницьких планах і перспективах Кабінету нацмен і його співробітників, які збирали та аналізували матеріали з історії та культури білорусів на українських землях.

Здавна українські терени характеризувалися надзвичайною поліетнічністю, що дозволяло жити культурну скарбницю українського народу безцінними джерелами духовності численних народів. Сьогодні в Україні проживає біля 14 млн. представників більш як 100 націй світу, що складає майже 28 % від усього населення країни. Долати труднощі і проблеми та якнайкраще реалізувати свій потенціал багатонаціональній державі допомагає історичний досвід і споконвічні традиції добросусідської дружби та співробітництва.

20-ті рр. ХХ ст. є особливою сторінкою в етнічній історії України, оскільки в цей період було здійснено спробу дослідити і зрозуміти соціально-економічну, суспільно-політичну, духовно-культурну та ментально-психологічну специфіку усіх національних меншин, в тому числі і білоруської, з метою їхнього подальшого максимального відродження, збереження та використання для гармонійного розвитку і процвітання радянської держави на етапі «соціалістичного будівництва».

За переписом населення 17 грудня 1926 р. національні меншини України були представлені більш як 40 національностями в кількості 5 777 680 чол., що складало 19,86 % від загальної чисельності населення УСРР [1, арк.250]. Значне уповільнення темпів економічного розвитку в результаті важких наслідків Першої світової війни та української революції 1917–1921 рр., брак коштів на індустріалізацію, продовольча криза, втрата ринків збуту, нестача кваліфікованих кадрів вимагали негайного залучення до державних програм якомога більшої частини населення, у тому числі національних меншин. Було очевидно, що тільки досконале знання специфічних рис економічної діяльності, життєвого устрою, менталітету, звичаїв, традицій, релігійних настроїв національних меншин дозволить радянській владі якнайкраще скористатися ними для розбудови економіки УСРР.

Спочатку уряд вдався до заходів, спрямованих на пристосування державного апарату до обслуговування національних меншин УСРР. З цією метою упродовж першої половини 1920-х рр. була створена низка спеціальних органів. З травня 1921 р. до січня 1924 р. працював відділ національних меншин при НКВС УСРР [2]. У червні 1921 р. розпочала роботу Рада національних меншин при НКО, з серпня 1922 р. згідно з «Положенням про організацію справи освіти національних меншин, що населяють територію УСРР» до справи обслуговування неукраїнського населення долучилися Центральне національне бюро Наркомосу України і підпорядковані йому окружні національні бюро [3].

Цей процес значною мірою активізувався після прийняття XII з'їздом партії у квітні 1923 р. програми вирішення національного питання – так званої «коренізації». Постановою ВУЦВК від 28 квітня 1924 р. була утворена ЦКНМ при ВУЦВК [4, с.9], до початку 1926 р. було закінчено формування окружних комісій і уповноважених у справах національних меншин при окружних, а до кінця 1927 р. – районних виконавчих комітетах. У деяких

міських радах були організовані національні секції, було створено низку національних сільських і селищних рад. Перед ними були поставлені завдання по обстеженню українських територій із компактним проживанням представників національних меншин з метою збирання інформації про умови життя, темпи радянзації, рівень політичної свідомості, історії, культури національних колоній. У першій половині 1920-х рр. ЦКНМ організував низку оглядових екскурсій у райони компактного проживання національних меншин з метою їхнього всебічного обстеження [5, с.247–248], було налагоджено вивчення мов національних меншин [6, с.100–103]. Внаслідок проведеної центральними і місцевими органами державного управління роботи наприкінці 1920-х рр. був накопичений багатий матеріал, опрацювання якого вимагало залучення спеціалістів в галузі дослідження національних меншин.

Вже у 1927 р. до резолюції Першої Всеукраїнської наради по роботі серед національних меншин був внесений такий пункт: «Треба звернути увагу на науково-дослідницьку роботу у галузі вивчення мови, літератури, історії, економіки, етнографії і мистецтва національних меншин УСРР, зв'язавшись для цього з ВУАН, Інститутом марксизму, Комітетом краєзнавства, Інститутом радянського будівництва й іншими науковими організаціями» [7, с.177].

28 січня 1929 р. постановою Президії Всеукраїнської академії наук був утворений Кабінет для вивчення національних меншин України при Комісії української етнографії, яка після перейменування називалася Етнографічною комісією [8, с. 18]. 27 лютого того ж року на посаду тимчасово виконуючого обов'язки керівника Кабінету одностайно обрали відомого вченого-славіста, філолога, етнолога, краєзнавця Євгена Антоновича Рихліка, який стояв біля витоків українського «нацменознавства» [1, арк.76]. Обрання Є. Рихліка було цілком логічним з огляду на його чеське походження, знання 11 іноземних мов, в тому числі усіх слов'янських, досвід роботи серед національних меншин, багаторічні тісні родинні, дружні та наукові зв'язки з національними колоніями України, контакти з вітчизняними і зарубіжними науковими установами, бездоганну репутацію серед колег та вагомий науковий доробок [9, с.607].

9 жовтня 1929 р. Є. Рихлік представив на спільному засіданні Кабінету національних меншин та Етнографічної комісії «План праці Кабінету нацмен» і перші результати у справі організації Кабінету [10, с.21]. Згідно науковій концепції Є. Рихліка, який теоретично обґрунтував українське нацменознавство як окрему наукову дисципліну, частиною її комплексного і багатоскладового об'єкту дослідження була білоруська людність. Опрацювавши статистичну інформацію, зібрану переважно під час перепису населення 17 грудня 1926 р., вчений дійшов висновку, що на українських теренах, значною мірою на північному сході, проживало 75 842 представники білоруської нації, «розподілені між селом і містом більш-менш рівномірно» [1, арк.268]. Прості математичні розрахунки дають можливість стверджувати, що білоруська меншина України складала лише 1,3% від кількості неукраїнського населення та менше 0,003% від загальної кількості населення республіки, а отже, була малочисельною порівняно з російською (9,24%) [1, арк.253], єврейською (5,43%) [1, арк.255] чи польською (1,64%) [1, арк.256]. Ймовірно, що з певних об'єктивних та суб'єктивних причин українські білоруси під час перепису не позиціонували себе як національну меншину, тому реальні цифри могли бути занижені.

До того часу, поки білорусів не почали досліджувати кваліфіковані наукові кадри, особливо цінних матеріалів зібрано не було, оскільки державні органи влади не виявляли великої цікавості та занепокоєння з приводу залучення їх до процесу «радянзації». Адже білоруси були прекрасно адаптовані, не страждали через мовний бар'єр, їхні методи господарювання, релігійне, суспільне, побутове життя, народні традиції, національний характер і звички не дуже різнилися у порівнянні з українськими чи російськими. Історики ж, філологи, етнографи саме в цьому побачили поживний ґрунт для своїх наукових розвідок і

планували комплексно і всебічно вивчити «портрет українського білоруса», висвітливши усі барви унікальності і неповторності цього нового «етнічного типу».

Коли Є. Рихлік почав формувати кадровий склад Кабінету нацмен, в якості позаштатних добровільних співробітників він залучив вчених, які виявляли цікавість до білоруської нацменщини і мали досвід роботи серед її представників. Він був знайомий з ними особисто з часів спільної роботи в Етнографічній комісії ВУАН. Це її члени М. Гайдай, П. Попов та члени Кабінету музичної етнографії, утвореного при Етнографічній комісії у 1922 р., К. Квітка й О. Курило. Відомо, що ще до заснування Кабінету нацмен, вони співпрацювали з завідувачем Польського відділу Інституту Білоруської культури в Білорусі Орестом Маркеловичем Яневичем, високо цінуючи його глибокі знання української та білоруської етнографії. І хоча на 1929 р. останнього вже не було серед живих, науковий доробок видатного білоруського вченого був за взірць і безцінне джерело для Кабінету нацмен у його білорусознавчих студіях [11].

Цікавий науковий матеріал щодо українських білорусів був зібраний протягом 1924–1929 рр. в ході етнографічних експедицій на Чернігівщину [12, с.51]. К. Квітка, М. Гайдай та О. Курило, застосовуючи поширений на той час короткотерміновий польовий метод у формі нетривалих екскурсій та експедицій до місць компактного поселення неукраїнської людності, збирали пісенний матеріал, записували вірші та мелодії, використовуючи фонограф, проводили «теоретичні порівняльні дослідження над музикою всіх слов'янських народів» [13, с.92]. Їм вдалося зафіксувати білоруські пісні, опитуючи старожиливі білоруських поселень та білорусів, що жили поміж українського етносу [14; 15], фонетичні та морфологічні особливості діалекту білоруського та українського населення [16]. П. Попов протягом семи років працював на теренах Путівльщини, вивчаючи прикордонну людність, її фольклор та діалектологію, щоб встановити етнографічні межі [17]. Збиранням мовних та фольклорних особливостей білорусів на Чернігівщині також займалися під керівництвом Є. Рихліка студенти Ніжинського інституту народної освіти та аспіранти його Науково-дослідної кафедри. Як керівник секції етнографії НДК [18, арк.1–2] та заступник голови Бюро Ніжинського наукового товариства краєзнавства [19, арк.116 зв.], вчений організував збирання етнографічних матеріалів по Ніжинській та Роменській округах, вивчення побуту, весільних обрядів, ономастики Чернігівщини, звертаючи увагу на всі національні елементи населення, в тому числі і білоруський.

Результати розвитку методики етнографічних досліджень в УСРР дозволяють з великою долею ймовірності стверджувати, що Кабінет нацмен разом з Кабінетом музичної етнографії планував й інші форми збирання білоруського матеріалу. Це стаціонарне або монографічне дослідження села, яке передбачало тривале перебування дослідника у певній місцевості щонайменше «етнографічний рік», який визначався як «зима і два літа» [20, с.27], з метою «дати повний опис села у господарчому, побутовому та культурному відношенні» [21, с.1], та робота з кореспондентською мережею Кабінету нацмен і Етнографічної комісії в цілому, яка на 1 січня 1930 р. становила приблизно 2000 дописувачів [10, с.22].

Аналіз архівних матеріалів та наукової літератури щодо результатів та планів роботи Кабінету нацмен дає можливість говорити про комплексну ґрунтовну програму по вивченню білоруської людності України, заплановану на 1930-ті роки та подальшу перспективу, яка не була виконана в повному обсязі через арешт Є. Рихліка та закриття Кабінету нацмен. Білорусознавство мало розвиватися по таких напрямках: вивчення усіх аспектів життя білорусів в Україні, національні статистика, картографія, демографія, бібліографія, архівознавство, бібліотечна справа, історіографія, музеєзнавство, аспірантура. Українських білорусів мали вивчати українські білоруси, які були носіями того культурного міксу, який і формував їхній унікальний етнічний тип. Програма вивчення білоруської людності в Україні й досі не втратила своєї актуальності з огляду на її невпинне кількісне зростання. Сьогодні білоруська національна меншина складає біля 280 тис. і є третьою за кількістю в країні, що потребує постійної уваги з боку як українських, так і білоруських вчених.

Джерела і література

1. Державний архів Чернігівської області, ф. р – 8840, оп. 3, спр. 7753, 283 арк.
2. Положення про відділи національних меншин НКВС. Постанова ВУЦВК // Вісті ВУЦВК. – 1922. – 17 листопада.
3. Положення про організацію справи освіти національних меншин, які населяють територію УРСР // Український історичний журнал. – 1990. – № 8. – С.94–99.
4. Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции. По материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦВК. – Харьков: Издание ЦК Нацмен при ВУЦВК, 1927. – 109 с.
5. Ставицька Н. П. Культурно-просвітницька робота Центральної комісії національних меншин при ВУЦВК // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. Вип. 3. – Київ: Видавництво «Рідний край», 1996. – С.241–251.
6. Парахіна М. Б. Вплив політики коренізації на розвиток досліджень національних меншин у 1920–1930-х роках на території України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2004. – № 71–72. – С.99–103.
7. Первое всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств 8–11 января 1927 года: Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы. – Харьков: Червоний друк, 1927. – 228 с.
8. До історії архівного фонду Національної Академії наук України (1918–1933): Формування, склад, зміст // Історія Національної Академії наук України (1918–1933): Науково-довідниковий апарат / Відп. ред. О. С. Онищенко. – К.: НБУВ, 2002. – С.7–53.
9. Павленко Л. Програма вивчення національних меншостей України (кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.) та результати її здійснення / Л. // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С.607–610.
10. Звіт Етнографічно-фольклорної комісії ВУАН за рік 1929 // Бюлетень Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук. – 1930. – № 15. – С.20–24.
11. Кагаров Є. Пам'яті О. М. Яневича // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 6. – С.LXVIII.
12. Доповідь керівника Етнографічної комісії В. П. Петрова. Робота та перспективи розвитку Етнографічної комісії // Вісті ВУАН. – 1929. – № 3-4. – С.50–55.
13. Коротке звітлення про діяльність Етнографічної Комісії при Українській Академії наук // Етнографічний вісник. – 1925. – № 1. – С.90–94.
14. Курило О. Матеріали до української діалектології та фольклористики. – Київ: Історико-Філологічний відділ ВУАН, 1928. – 136 с.
15. Квітка К. Кабінет музичної етнографії Всеукраїнської Академії наук. Його здобутки і завдання // Побут. – 1930. – Ч. 6–7.
16. Курило О. Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробричів давніше Городнянського повіту, тепер Сновської округи на Чернігівщині. – Київ: Історико-Філологічний відділ ВУАН, 1924. – 112 с.
17. Попов П. М. Діалектологічні спостереження на північно-східному кордоні України // Записки Історико-Філологічного відділу ВУАН. – 1926. – Кн.VII–VIII.
18. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 10, спр. 51, 4 арк.
19. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин, ф. р -6121, оп. 2, спр. 3301, 119 арк.

20. Кагаров Є. Завдання та методи етнографії // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 7. – С.3–43.
21. Программы и инструкции по монографическому обследованию деревни. – Ленинград: Издание Центрального бюро краеведения, 1927. – 20 с.

CABINET OF NATIONAL MINORITIES ETHNOGRAPHIC COMMISSION OF UKRAINIAN
ACADEMY OF SCIENCES' CONTRIBUTION TO THE STUDY OF BELARUS POPULATION OF
UKRAINE IN THE 1920-TH

Article deals with the contribution of the Cabinet of National Minorities Ethnographic Commission of Ukrainian Academy of Sciences to the study the Belarus population of Ukraine in the 1920-th. Attention is focused on the scientific achievements and research plans and prospects of National minority Cabinet and its staff, who collected and analyzed materials about history and culture of the Belarusians on the Ukrainian territory.